

Giriş

Usûl eserlerinde genel olarak Kıyâs, İslâm Hukukunun ana kaynakları (الأدلة الشرعية) olan Kitâb, Sünnet ve İcmâ‘dan sonra dördüncü kaynak (الدليل الشرعي) olarak gösterilmektedir. Kitâb, Sünnet ve İcmâ‘ edile-i şer‘iyyedendir. Ancak Kıyâs, icthâd ederek, hakkında hüküm bulunmayana, hakkında hüküm bulunanın hükmünü -ortak bir illet sebebiyle- vermektir.

Bu bağlamda, Kıyâs, şer‘î bir delil olmaktan çok, Şer‘î Delillerden hüküm çıkarma yöntemi özelliği taşımaktadır. Biz de bu üniteye, Kıyâs, Maslahat-ı Mürsele, İstihsân konularını “İctihâdî Hükümleri Elde Etme Yolları” başlığı altında bir arada incelemeyi uygun bulduk.

كقياس/قياس

Kıyâs, “müctehidin yeni karşılaştığı bir meselenin çözümünde ölçü olarak kullanmak üzere hükümlerin dayandıkları illetleri, her hükmün illetini ayrı ayrı tespit etmesine ve hakkında nass bulunmayan bir hükmü, hakkında nass bulunan bir hükme, tespit ettiği ortak illetlere dayanarak hüküm çıkarması”dır.

Usûl âlimlerinin kullandığı terim olarak “kıyâs”, Kitâb, Sünnet veya İcmâ‘da hükmü bulunmayan bir meseleye, aralarındaki illet birliği/ortak illet sebebiyle, bu kaynakların birinde yer alan meselenin hükmünü vermek anlamına gelmektedir.

Kıyas, Kitâb, Sünnet veya İcmâ‘da hükmü bulunmayan bir meseleye, aralarındaki illet birliği/ortak illet sebebiyle, bu kaynakların birinde yer alan meselenin hükmünü vermek anlamına gelmektedir.

Müctehid, Kitâb, Sünnet veya İcmâ‘da hükmü belirlenmiş bir meselenin hükmünün dayandığı illetin, illeti belirleme metotlarından birini kullanarak, bu hükmün hangi özelliğine dayanarak konduğunu tespit eder. Daha sonra müctehid, bu üç kaynaktan birinde hükmü yer almamış bir mesele ile karşılaştığında, bu meselede aynı illetin (hükmün konulmasını gerektiren özelliğin) bulunduğu yani her iki meselenin illet bakımından bir olduğuna kanaat getirdiği takdirde, nassta mevcut olan hükmü bu yeni meseleye de uygular ve her iki meseleyi hüküm bakımından eşit hale getirir. Müctehidin yaptığı bu işleme, usûl-i fıkıh terimi olarak “kıyâs” adı verilmektedir.

İmam Şâfi‘ kıyâs hakkında şöyle demektedir: “Müslümanın karşılaştığı meselenin zarûrî bir hükmü vardır. Eğer hüküm açıkça mevcutsa, aynen ona uyması; değilse gerçeğe uygun bir şekilde icthâd yaparak ona olan delâleti araması gerekmektedir. İctihâd da kıyâs demektir.” Yani Şer‘î Hüküm: Ya mevcut olan nassla bilinir. İmam Şâfi‘ buna “ayniyle hak” demektedir. Ya da nassın mana ve amaçlarını araştırmakla anlaşılır ki bu da kıyâs ile elde edilir.

Kıyâs esasına göre, birbirine benzeyen meselelerin hükümlerinde de benzerlik bulunması gerekmektedir. Zira “illet”teki eşitlik, hükümde de eşitliği gerekli kılmaktadır. Buna göre, İslâm hukukunda kıyâs, insan aklının fitrî olarak kabul ettiği bir şeydir. Çünkü kıyâs, birbirine benzeyen ve sebepleri aynı olan şeyleri birbirine bağlamak esasına dayanır. Mantıkî delillerin ortaya koyduğu bütün sonuçlar üzerindeki “akıl yürütme” de benzer şeyleri birbirine bağlamak ilkesi üzerine kuruludur. O halde, bunun tabii sonucu olarak, “hakikatteki benzerlik”, “hükümde eşitlik”i zorunlu kılmaktadır.

Hz. Peygamber ve Kıyâs

Hz. Peygamber'in kıyâsı uyguladığına dair birçok haber gelmiştir. Sahabiler de hakkında nass bulamadıkları meselelerin hükümlerini ortaya koyabilmek için eşitlik ilkesine göre bu meseleleri nasllara hamletmişlerdir. Müzenî (ö. 264 h./877 m.), bu konuda şöyle demektedir:

“Hz. Peygamber'in asrından günümüze kadar fakihler/İslâm Hukukçuları, din işlerindeki bütün hükümlerde kıyâsı kullanmışlar, hakkın benzerinin hak, bâtılın benzerinin bâtıl olduğunda icmâ' etmişlerdir. Buna göre kimsenin kıyâsı inkâr etmesi caiz olmaz. Çünkü kıyâs, olayları birbirine benzetmek ve bunun sonucunda aynı hükme varmaktır.”

İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751 h./1350 m.) de kıyâs hakkında şunları söylemektedir:

“Akıl yürütmenin mihverini, benzer şeyler arasındaki eşitlik, benzer olmayan şeyleri de ayırma işlemi oluşturur. Birbirine benzeyen şeyleri ayrı hükümlere bağlamak caiz görülürse, akıl yürütme ortadan kalkmış ve bu kapı kapatılmış olur.”

İslam Hukukçuları, fikhın Kur'ân, Sünnet ve İcmâ' dışındaki ikinci derecede önemli olan kaynaklarını da incelemişler ve kıyâsın yeni kaynaklar bulmada kullanılan en önemli yöntemlerden biri olduğuna karar vermişlerdir. Kıyâs, benzer durumların incelenmesi, mantıklı yorumlar ve kişisel görüşlerden elde edilen akılcı bir yoldur. Yüce Kanun Koyucu olarak Allah'ın beyanlarının belirli amaç ve maksatları olduğunu düşünmüşlerdir. Bu sebeple “illetleri (bir hükmün verilmesine yol açan konumu, sebebi ya da özelliği) aynı olan iki benzer durumla karşılaştığımızda bir olay bir hükümle karşılanabiliyor diğer bir olay karşılanamıyorsa aynı hükmü her iki duruma da uygulayabiliriz” demişlerdir. Fakat böyle bir durumda kıyâsın kalıplaşmış şekilde yapılması adaletsiz, toplum yararına aykırı hatta bir hükme ters düşen kararlara yol açabilir. Bu ihtimal karşısında İslam Hukukçuları kıyâstan vazgeçerek, yeni bir hükme varırken örf ve âdet, refah ve menfaat ya da zulmü ortadan kaldırmayı gözetmeyi yol gösterici kural olarak kabul etmişlerdir. Hanefî Mezhebi'nde buna istihsân veya tercih denir ki, hukukçu burada Kur'ân ve Sünnet'ten kıyâs yoluyla değil, toplumun yararını ve ihtiyacını göz önünde bulundurarak yeni karar ve hükümler vermektedir.

İslam Hukukçuları, bir hükmün bir illete (o hükmün varlığına sebep olan nedene) dayandığını, onunla beraber ortaya çıktığını, illet olmazsa hükmün de yok olacağını söylerler. Bu hukukçulardan bazıları bir hükmün illeti ve hikmeti arasındaki farkı belirtmişlerdir. Buna göre illet, gerçekçi olarak araştırılıp, ölçülebilen bir şeydir. Hikmet ise o hüküm için değer yargısı ve altında yatan neden niteliğini taşıyan şeydir. Meselâ, Ramazan ayında seyahat edenlerin oruç tutmaması hükmünde illet, seyahat eylemi, hikmet ise eziyet/sıkıntı, meşakkat çekilmesidir. Bu yüzden Ramazan ayında seyahat eden kimse, lüks ve konfor içinde bir kral bile olsa, yine de oruç tutmayabilecektir. Çünkü hikmet yani eziyet durumu olmasa bile, illet yani seyahat durumu vardır. Ya da Ramazan ayında şehirde çalışan bir işçi, günlük çalışması sırasında seyahat eden kişinin karşılaştığı güçlük gibi bir güçlkle karşılaşsa bile orucunu bozamayacaktır. Çünkü hikmet bulunmasına rağmen illet yoktur.

İllet ortadan kalktığında hüküm de ortadan kalkar. İlet avdet ettiğinde hüküm de avdet eder.

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمَوْلَاةَ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرَّقَابِ “
 Muhakkak ki; sadaka, Allah'tan bir farz olarak fakirler ve miskinler (yoksullar) ve memurlar (zekât toplayıcılar) içindir. Ve kalpleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara ve kölelere (harcamaya) ve borçlulara ve Allah yolunda (olanlara) ve yolculara aittir. Ve Allah, bilendir, hüküm sahibidir.” (9. Tevbe, 70.)
 ayeti gereği kalpleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara da sadakadan pay verilmesi, Hz. Peygamber'in, İslamiyet'in ilk dönemlerinde bazı toplulukların düşmanlığı bırakarak ya da inançlarını kuvvetlendirerek İslamiyet'i kabul etmelerini istemesi yüzündendir. Ayetteki bu hükmün illetini tespit eden Hz. Ömer, bu sadaka hakkını kaldırmıştır. Bu sadakanın, Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi kendilerine verilmelerini isteyenlere Hz. Ömer:

“Bu Allah'ın elçisinin sizi İslamiyet'e ısındırmak için verdiği bir şeydi. Şimdi ise Allah, İslam'ı güçlü ve itibarlı kıldığı için sizin düşmanlığı bırakmanızı beklememize ihtiyacımız yoktur. Ya İslam'da kalırsınız ya da kılıç hep aramızda olur İslam'ı kabul ettiğiniz için size hiçbir şey verecek değiliz, inanmak isteyenler inanır, inançsız kalmak isteyenler ise öyle kalmakta serbesttirler.” demiştir. Hz. Ömer'in bu sözleri, illetin ortadan kalkmasının, ona bağlı hükmün de ortadan kalkmasına nasıl yol açtığını gösteren klasik bir örnektir. Hükmün dayandığı illetin tekrar ortaya çıkması halinde, o hükmün de yeniden geçerlilik kazanacağı gayet açıktır. “İlet ortadan kalktığında hüküm de ortadan kalkar. İlet avdet ettiğinde hüküm de avdet eder.” genel ilkesi/külfî kaidesi, bu düşünceden/ictihâddan doğmuştur.

Kıyasın Delil Oluşu

Kıyas, akla dayanan bir şey olmasına rağmen, bazı İslam Hukukçuları kıyâsı delil olarak kabul etmemişlerdir. İslam Hukukçularının kıyâs hakkındaki görüşlerini üçe ayırabiliriz:

1. Hakkında Kitâb ve sahih Sünnet nassı, icmâ' ve sahabîlerden birinin görüşü bulunmayan hususlarda kıyâs hüccettir diyenler. İslam Hukukçuları'nın çoğunluğu bu görüşü aşırı gitmemek şartıyla kabul etmişlerdir.
2. İslâm Hukuku'nda kıyâsa asla yer yoktur diyenler. Zâhirîler ve Şii-İmâmîler bu görüştedir. Zâhirîler kıyâsı kabul etmedikleri gibi nassların bir illete dayandığını da (ta'lîl) kabul etmezler. Yani Zâhirîler, nassların illet ve amaçlarına bakmazlar. İletleri, sadece nassların kendi muhtevaları için delil kabul etmektedirler. Bu sebeple illetlerin uygun düştüğü meselelere nassların hükmünü uygulamazlar. Bu özellikleriyle Zâhirîler, lafızların manasını iyice daraltarak, lafızların zâhirleri üzerinde donup kalmaktadırlar.
3. Kıyas aşırı şekilde genişletilmelidir diyenler. Bu görüşü benimseyenler, aralarında ortak bir “illet” bulunmayan meseleleri de birleştirmeye yeltenmişlerdir. Daha da ileri giderek bazen Kitâb ve Sünnet'in umûmî ifadelerini kıyâs ile tahsis etmek istemişlerdir.

İslam Hukukçuları'nın büyük çoğunluğu, kıyâsın şer'î-amelî hükümlerin bilinmesini sağlayan bir delil ve İslâm Hukuku'nun esaslarından biri olduğunda görüş birliğine varmışlardır. Ancak Nazzâm, Zâhirîler ve bir kısım Şiiiler, kıyâsın hüccet olmadığı görüşündedirler.

Kıyâs'ı delil olarak kabul edenlere göre, hükümlerin sebeplerini belirtmek yani nassların ta'lîli, kıyâsın zarûrî olduğunu gösteren Kur'an'ın işaretlerinden anlaşılmaktadır. Bu kabul edilmediği takdirde muâmelâta ait emirlerin de taabbudî (ibadet cinsinden) olması kaçınılmaz olacaktır. Hâlbuki Allah, bunların taabbudî olduğunu bildirmemiştir. O halde, hakkında nass

bulunmayan hususları, nass ile belirtilmiş olan meselelere kıyâs yapmak akıl sahibi olan insanın hakkıdır. Zaten nasslar da, kendilerinin genel ve özel amaçlarını anlatan işaretleri içermektedir. Kıyas da bu genel ve özel amaçların ışığı altında yapılmaktadır.

Kur'ân'da “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا /Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz –Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Rasûlü'ne götürün (onların talimatına göre halledin); bu hem hayırlı hem de netice bakımından daha güzeldir.” (4. Nisâ, 59.) buyrulmaktadır. Bir şeyin Allah'a ve Peygamber'e havale edilmesi, ancak Kur'ân ve Sünnet'in işaret ettiği amaçları bilmekle olabilir. Bu da Kur'ân ve Sünnet'in hükümlerini ta'lile dayanır ki o da kıyâstır.

Kur'ân, hükümlerin hangi illete dayandıklarına işaret etmekte ve bir kısmının fiilen illetlerini belirterek, hükümlerin güttüğü amaçları açıklamaktadır. Kısas'ın hikmeti belirtilirken “ وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ يَتَّقُونَ /Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayır vardır. Umulur ki suç işlemekten sakınırsınız.” (2. Bakara, 179.) buyrulmaktadır. Ganimetlerin fakirlere, yetimlere, Hz. Peygamber'in yakınlarına ve yolda kalmışlara dağıtılmasının hikmeti de Kur'ân'da şöyle açıklanmaktadır: “ مَا أَقَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ /Allah'ın o şehir halkının (malından), Rasûlüne fey olarak verdiği şey (savaşsız elde edilen ganimet), artık Allah'ın, peygamberinin, ona yakınlığı olanların, yetimlerin ve yoksulların ve yolcularındır. (Bu) içinizden zengin olanların arasında elden ele dolaşan bir mal (servet) olmaması içindir. Ve Rasûl, size ne verdiyse o zaman onu alın. Ve O, sizi neden nehyetti ise o takdirde ondan vazgeçin. Allah'a karşı takva sahibi olun. Muhakkak ki Allah, ikabı (azabı) şiddetli olandır.” (59. Haşr, 7.)

Sünnet de hükümlerin konuluş sebeplerine/illetlerine işaret etmiş ve bir kısım hükümlerin illetlerini de açıklamıştır. Hz. Peygamber sahabileri, kurban etlerini saklamaktan önce nehyetmiş sonra bunu onlar için mübah kılmıştır. Nehyetmesinin sebebini de “Memleketimize gelen aç ve azığı bulunmayan göçebeler (dâffe) için sizi ondan nehyetmiştim.” diyerek açıklamıştır. Bu hadise göre, ihtiyaç içinde bulunan göçebelerin geldiği yılda kurban etlerini evde saklamak yasaklanmıştır. Böyle bir ihtiyaç söz konusu değilse, kurban etlerini saklamakta bir sakınca olmayacaktır. Bu da, illetin bulunup bulunmamasına göre nassa uymak demektir. Yani illet bulununca hüküm bulunmakta, illet bulunmayınca hüküm de ibâha ifade etmektedir.

Kıyâsın İslâm Hukuku'nun kaynaklarından birini oluşturması

- Kitâb ile
- Sünnet ile
- Hükümlerin ta'liline, illetlerin hakkında nass bulunmayan meselelere de geçeceği ile
- Bu illetlere göre hükmün bulunup bulunamayacağına yapılan işaretler ile
- Sahabiler'in icmâ 'ı ve onların fakih olanları tarafından istinbât metodu olarak kullanılması ile sabit olmuştur.

Kıyâs'ı delil olarak kabul etmeyenlerin asıl muhalefeti, hükümlerin ta'lilinden doğmaktadır. Kıyâs'ı kabul edenler, hükümlerin illetlerinin olduğu, manalarının akıl ile kavranabileceği ve bir kısım amaçlarının olduğu görüşündedirler. Kıyası kabul edenlere göre bu illet ve amaçlar, hakkında

nass bulunmayan konularda da gerçekleşirse, bunlar hakkında da aynı hüküm sabit olur. Kıyâs'ı kabul etmeyenlere göre ise, kıyâs, İslâmî bir delil değildir. Nassların illetleri bilinmeyeceğinden hüküm, nasslarda belirtilenlerin dışındaki konulara şâmil olmaz.

Gerçekten kıyâsın manası, nassların uzanabileceği bütün alanlara uygulanmasıdır. Kıyâstan amaç, nasslara bir şeyler ilave etmek değil, nassları tefsir etmektir.

Kıyâsı kabul edenlerle kabul etmeyenler arasındaki anlaşmazlığın esası, nassların ta'lîli meselesidir.

Kıyâs'ı kabul etmeyenler arasında bazı Mu'tezilîler de bulunmaktadır. Bunların başında Câhız'ın (ö. 255 h./869 m.) hocası İbrâhîm b. Seyyâr en-Nezzâm (ö. 233 h./831 m.) gelmektedir. Zâhirîler de kıyâsı kabul etmemektedirler. Bunların en şiddetlisi, Zâhirî Mezhebi'nin kurucusu Dâvûd ez-Zâhirî'den (ö. 270 h./880 m.) sonra gelen ikinci imam İbn Hazm el-Endelûsî'dir (ö. 456 h./1063 m.).

İbn Hazm, kıyâsın bâtil olduğunu ispat için bazı deliller ileri sürmektedir. Onun ileri sürdüğü bu delillerin iki esasta toplandığı görülür.

1. Kur'ân ve Sünnet'in nassları, farz, nâfile, mekrûh ve mübahları ile bütün hükümleri bildirmiştir.
2. Kıyâs, insan ameli ile ilgili olup, bir eksikliği bulunmayan nasslara Şâri'in emri olmadan bir şey ilave etmektir.

Bu esaslardan birincisini, İslâm Hukukçuları'nın çoğu/cumhûr da kabul etmektedir. Cumhûra göre, nasslar ya ibâresiyle/metniyle veya işâretiyle bir şeyi bildirmiştir. Ancak Zâhirîler, nassların her şeyi ibâresiyle bildirdiğini ve onların ibâresinin dışına çıkılamayacağını söylerler. Cumhûr ise, delâletin manasını genişletmekte ve nassların hükümlerine delâletin lafızlarıyla olduğu gibi nassların tamamından anlaşılan şeriatın amaçlarının/genel ilkelerinin gösterdiği umûmî delâletlerle olacağı görüşündedirler.

Görüldüğü gibi kıyâsı kabul edenlerle kabul etmeyenler arasındaki anlaşmazlığın esası, nassların ta'lîli meselesidir. Kıyâsı kabul etmeyenler, nassları yalnız ibârelerine/metinlerine hasretmektedirler. Kıyâsı kabul edenler ise ta'lîli benimseyerek, kıyâsın, nassların uygulanması (i'mâl/اعمال) ve uygulama alanının genişletilmesi olduğunu söylemektedirler. Gerçekten de kıyâsın manası, nassların uzanabildiği bütün alanlara uygulanmasıdır. Nasslara bir şey ilave etmek değil, nassları tefsir etmektir.

Kıyâsı tanımayan Zâhirîler, nassların ta'lîlini göz önüne almadıkları için çok yanılmışlardır. Onların bu ihmali, kendilerini akla uymayan hükümleri bile kabule sevk etmiştir. İnsan idrarının, hakkında nass bulunduğu için, pis olduğunu kabul eden Zâhirîler, hakkında nass bulunmadığı için, domuzun bevlinin/idrarının temiz olduğunu söylemektedirler. Aynı şekilde hakkında nass bulunmadığı gerekçesiyle köpeğin bevlinin/idrarının da temiz olduğunu kabul etmektedirler. Eğer Zâhirîler, nassların ruhunu birazcık anlamış olsalardı bu tür çelişiklere düşmezlerdi.

Kıyâs'ın Rükünleri

Müctehid'in yaptığı Kıyâs işlemi, dört rükünden meydana gelmektedir.

- **Asl/الاصل**: Hüküm nassla belirlenmiş meseledir.
- **Fer /الفرع**: Hüküm nassla belirlenmemiş meseledir.